

Οι ρίζες του μίσους

του Κορνήλιου Καστοριάδη

Υπάρχουν δύο ψυχικές εκφράσεις του μίσους: το μίσος για τον άλλο και το μίσος για τον εαυτό μας, το οποίο συχνά δεν παρουσιάζεται ως τέτοιο. Αλλά πρέπει να καταλάβουμε ότι και τα δυο έχουν κοινή ρίζα, την άρνηση της ψυχικής μονάδας να δεχθεί αυτό που για την ίδια είναι ξένο. Η οντολογική αυτή διάρθρωση του ανθρώπου επιβάλλει αζεπέραστους εξαναγκασμούς σε κάθε κοινωνική οργάνωση και σε κάθε πολιτικό πλάνο. Καταδικάζει αμετάκλητα κάθε ιδέα για μία «διαφανή» κοινωνία, κάθε πολιτικό πλάνο που αποσκοπεί στην άμεση οικουμενική συμφιλίωση.

Κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησης, οι δύο διαστάσεις του μίσους χαλιναγωγούνται σε σημαντικό βαθμό, τουλάχιστον όσον αφορά τις πιο δραματικές εκδηλώσεις τους. Εν μέρει αυτό επιτυγχάνεται μέσω του μόνιμου αντιπερισπασμού που ασκείται στην καταστροφική τάση από τους «εποικοδομητικούς» κοινωνικούς σκοπούς - την εκμετάλλευση της φύσης, τον συναγωνισμό διαφόρων ειδών (τις «ειρηνικές» αγωνιστικές δραστηριότητες, όπως ο αθλητισμός, τον οικονομικό ή πολιτικό ανταγωνισμό, κτλ). Όλες αυτές οι διέξοδοι κατευθύνουν ένα μέρος του μίσους και της «διαθέσιμης» καταστροφικής ενέργειας, αλλά όχι το σύνολο τους.

Το κομμάτι του μίσους και της καταστροφικότητας που απομένει φυλάσσεται σε μία δεξαμενή έτοιμη να μετατραπεί σε καταστροφικές δραστηριότητες, σχηματοποιημένες και θεσμοθετημένες, που στρέφονται εναντίον άλλων ομάδων - δηλαδή να μετατραπεί σε πόλεμο. Αυτό δεν σημαίνει ότι το ψυχικό μίσος είναι η «αιτία» του πολέμου. Αλλά το μίσος είναι, αναμφίβολα, ένας όρος, όχι μόνο απαραίτητος αλλά και ουσιαστικός, του πολέμου».

Το μίσος καθορίζει τον πόλεμο και εκφράζεται μέσω αυτού. Η φράση του Αντρέ Μαλρό «είθε η νίκη σε αυτό τον πόλεμο να ανήκει σε όσους πολέμησαν χωρίς να τον αγαπούν» εκφράζει μία ελπίδα που στην πραγματικότητα διαψεύδεται σε όλους σχεδόν τους πολέμους. Αλλιώς δεν θα καταλαβαίναμε πώς εκατομμύρια άνθρωποι στη διάρκεια της ιστορίας ήταν πρόθυμοι, από τη μία στιγμή στην άλλη, να σκοτώσουν αγνώστους ή να σκοτωθούν από αυτούς. Και όταν η δεξαμενή του μίσους δεν βρίσκει διέξοδο στον πόλεμο, εκδηλώνεται υπόκωφα με τη μορφή της περιφρόνησης, της ξενοφοβίας και του ρατσισμού.

Οι καταστροφικές τάσεις των ατόμων συνάδουν απόλυτα με την ανάγκη μίας κοινωνίας να ενδυναμώνει τη θέση των νόμων, των αξιών και των κανόνων της, ως μοναδικά στην τελειότητα τους και ως τα μόνα αληθινά, ενώ οι νόμοι, τα πιστεύω και τα έθιμα των άλλων είναι κατώτερα, λανθασμένα, άσχημα, αηδιαστικά, φριχτά, διαβολικά.

Και αυτό, με τη σειρά του, βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με τις ψυχικές ανάγκες του ατόμου. Γιατί ό,τι υπάρχει πέρα από τον κύκλο σημασιών που τόσο επίπονα περιέβαλε στον δρόμο προς την κοινωνικοποίηση είναι λανθασμένο, άσχημο, ασύνετο. Το αυτό συμμερίζεται η ομάδα στην οποία ανήκει: φυλή, χωριό, έθνος, θρησκεία. Πρέπει να γίνει σαφώς αντιληπτό ότι κάθε απειλή προς τις θεσμοθετημένες ομάδες, στις οποίες ανήκουν τα άτομα, βιώνεται από αυτά ως πιο σοβαρή από μία απειλή κατά της ζωής τους,

Τα χαρακτηριστικά αυτά παρατηρούνται με μεγαλύτερη ένταση στις εντελώς κλειστές κοινωνίες: στις αρχαϊκές ή παραδοσιακές αλλά ακόμη περισσότερο στις σύγχρονες απολυταρχικές. Η κύρια απάτη είναι πάντα: οι κανόνες μας είναι το καλό· το καλό είναι οι κανόνες μας· οι κανόνες μας δεν είναι ίδιοι με τους δικούς τους· άρα οι κανόνες τους δεν είναι καλοί. Επίσης: ο θεός μας είναι ο αληθινός· η αλήθεια είναι ο θεός μας· ο θεός μας δεν είναι ίδιος με τον δικό τους· άρα ο θεός τους δεν είναι ο αληθινός.

Πάντα φαινόταν σχεδόν αδύνατο οι ανθρώπινες ομάδες να αντιμετωπίζουν το διαφορετικό ως ακριβώς αυτό: απλώς διαφορετικό. Επίσης, ήταν σχεδόν αδύνατο να αντιμετωπίζουν τους θεσμούς των άλλων ως ούτε κατώτερους ούτε ανώτερους αλλά απλώς ως διαφορετικούς. Η συνάντηση μίας κοινωνίας με άλλες συνήθως ανοίγει τον δρόμο για τρεις πιθανές εκτιμήσεις: οι άλλοι είναι ανώτεροι από εμάς είναι ίσοι ή είναι κατώτεροι. Αν δεχτούμε ότι είναι ανώτεροι, οφείλουμε να απαρνηθούμε τους θεσμούς μας και να υιοθετήσουμε τους δικούς τους. Αν είναι ίσοι θα μας ήταν αδιάφορο αν οι άλλοι είναι χριστιανοί ή ειδωλολάτρες. Οι δύο αυτές πιθανότητες είναι απαράδεκτες. Διότι αμφοτέρως

προϋποθέτουν ότι το άτομο πρέπει να εγκαταλείψει τα σημεία αναφοράς του ή τουλάχιστον να τα θέσει υπό αμφισβήτηση.

Δεν απομένει λοιπόν παρά η τρίτη πιθανότητα: οι άλλοι είναι κατώτεροι. Αυτό βεβαίως αποκλείει την πιθανότητα οι άλλοι να είναι ίσοι με εμάς, με την έννοια ότι οι θεσμοί τους απλώς δεν συγκρίνονται με τους δικούς μας. Ακόμη και στην περίπτωση «μη θρησκευτικών» πολιτισμών, μία τέτοια παραδοχή θα δημιουργούσε αναπάντητα ερωτηματικά στο καθαρώς θεωρητικό επίπεδο: πώς αντιμετωπίζει κανείς κοινωνίες που δεν αναγνωρίζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, επιβάλλουν στους πολίτες τους σκληρές ποινές ή έχουν απαράδεκτα έθιμα;

Ο δρόμος προς την αναγνώριση του διαφορετικού αρχίζει στο ίδιο σημείο και έχει τα ίδια κίνητρα με την αμφισβήτηση των δεδομένων θεσμών της κοινωνίας, την απελευθέρωση των σκέψεων και των πράξεων, εν ολίγοις τη γέννηση της δημοκρατίας και της φιλοσοφίας. Εδώ μπαίνει κανείς σε πειρασμό να πει ότι το άνοιγμα της σκέψης και ο μερικός και σχετικός εκδημοκρατισμός των πολιτικών καθεστώτων της Δύσης συνοδεύτηκαν από την παρακμή του σωβινισμού, της ξενοφοβίας και του ρατσισμού. Ωστόσο, δεν μπορούμε να δεχτούμε αυτή την ιδέα χωρίς να θέσουμε ισχυρούς περιορισμούς. Αρκεί να σκεφτούμε με πόσο ακραία επιθετικότητα επανεμφανίστηκε ο εθνικισμός, η ξενοφοβία και ο ρατσισμός τον 20ό αιώνα σε χώρες «ανεπτυγμένες» και «δημοκρατικές».

Όλα όσα ειπώθηκαν μέχρι εδώ αφορούν τον αποκλεισμό του άλλου. Δεν αρκούν για να "εξηγήσουμε" γιατί αυτός ο αποκλεισμός γίνεται διάκριση, περιφρόνηση, απομόνωση, και τελικά μίσος, λύσσα και δολοφονική τρέλα. Δεν πιστεύω όμως ότι μπορεί να υπάρξει γενική «εξήγηση».

Μπορώ μόνο να αναφέρω έναν παράγοντα που αφορά τις μαζικές εκρήξεις εθνικού και ρατσιστικού μίσους στη σύγχρονη εποχή. Η κατάρρευση, στις καπιταλιστικές κοινωνίες, σχεδόν όλων των αρχών είχε ως επίπτωση τη συσπείρωση για λόγους ταύτισης γύρω από τη «θρησκεία», το «έθνος» ή τη «ράτσα» και όξυνε το μίσος προς τους ξένους. Η κατάσταση δεν είναι διαφορετική στις μη ευρωπαϊκές κοινωνίες που υφίστανται το σοκ της εισβολής του μοντέρνου τρόπου ζωής, άρα και την κονιοποίηση των παραδοσιακών σημείων αναφοράς με τα οποία ταυτίζονται τα άτομα. Το αποτέλεσμα είναι η αύξηση του θρησκευτικού και/ή εθνικού φανατισμού.

Μία τελευταία παρατήρηση που αφορά τον ρατσισμό. Το κύριο και καθοριστικό χαρακτηριστικό του ρατσισμού είναι η «απαραίτητη μη μετατρέψιμότητα» του άλλου. Ο θρησκευτικά μισαλλόδοξος δέχεται με χαρά τον προσηλυτισμό των απίστων ο «λογικά» εθνικιστής χαίρεται όταν ξένα εδάφη προσαρτώνται στη χώρα του και οι κάτοικοι τους «αφομοιώνονται» Δεν είναι όμως τέτοια η περίπτωση του ρατσιστή. Οι γερμανοί εβραίοι θα ήθελαν να παραμείνουν πολίτες του Τρίτου Ράιχ· αλλά οι ναζιστές ούτε να το ακούσουν.

Ακριβώς γιατί στην περίπτωση του ρατσισμού το αντικείμενο του μίσους πρέπει να είναι «μη μετατρέψιμο». Γι' αυτό ο ρατσιστής επικαλείται ή εφευρίσκει δήθεν φυσικά (βιολογικά), άρα μη μετατρέψιμα, χαρακτηριστικά του αντικειμένου του μίσους του: το χρώμα του δέρματος του, τα διακριτικά γνωρίσματα του προσώπου του. Τέλος, θα ήταν απολύτως δικαιολογημένο να συνδέσουμε αυτή την ακραία μορφή του μίσους προς τον άλλο με το πιο σκοτεινό, πιο άγνωστο και πιο συγκρατημένο είδος μίσους: το μίσος προς τον εαυτό μας.

Η αυτονομία, δηλαδή η πλήρης δημοκρατία, και η αποδοχή του άλλου δεν αποτελούν φυσική ανθρώπινη κλίση. Αμφότερες συναντούν τεράστια εμπόδια. Γνωρίζουμε από την ιστορία ότι ο αγώνας για τη δημοκρατία είχε μέχρι σήμερα οριακά μεγαλύτερη επιτυχία από τον αγώνα κατά του σωβινισμού, της ξενοφοβίας και του ρατσισμού. Αλλά για όσους είναι στρατευμένοι στο μοναδικό πολιτικό πλάνο που χρήζει υπεράσπισης, το πλάνο της οικουμενικής ελευθερίας, ο μοναδικός ανοικτός δρόμος είναι η συνέχιση του αγώνα κόντρα στο ρεύμα.

κονιοποίηση = μετατροπή σε σκόνη

Εργασία:

Επιχειρήστε να καταγράψετε σε μία παράγραφο την άποψη που εκφράζει στο κείμενο ο Καστοριάδης για το φαινόμενο του ρατσιστικού μίσους.